

IGNOTUS

VÁLTOZATOK A G-HÚRON

BUDAPEST

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

cs. és kir. udv. könyvkereskedés kiadása.

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2021
Készült a Summa Artium támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár Digitális Tartalomfejlesztési és -szolgáltatási Osztálya
ISBN 978-963-417-443-1 (online)
MEK-20884

TARTALOM

I. Auguszt.

II. Itt a tavasz.

III. A dicsőség napja.

IV. Itt az ősz.

V. A halálról.

VI. A plebános.

VII. A fájdalomról.

VIII. A gyermek.

IX. Epilog.

I. Auguszt.

- Tom Belling halálán. -

Tom Belling, amig csak azt hallottam, hogy meghaltál, s a halhatatlan Auguszt kitalálója s első megjátszója szegényen, betegen s elfeledten halt meg az óriás Berlin valamelyik külső városában, nem gondoltam többet, mint ennyit: isten nyugosztaljon, szegény Tom Belling, halálodban is stilszerű voltál!... De most, hogy halálod után menten megindul az oknyomozás, mely a halottakról oly kéjjel szedi le a halhatatlanság utólagos keresztvizét, s kárörvendve bizonyítja be, hogy nem voltál se Tom Belling, se Dummer Auguszt; hogy egyáltalában nem voltál senki és semmi; hogy meghalni meghalhattál, de élni semmi esetre sem éltél: ennyi stilszerűség, még a halál után is - ez már föllázít, s elkeserít. Ez rád vall, Tom Belling; hogy még annyit sem akarnak elismerni rólad, hogy nevetséges voltál. Rád vall, hogy minekutána vagy hatvan esztendeig készültél neki az életnek, elébb elkészültél vele, mintsem megkezdted volna. S rád vall az is, hogy minekutána sohasem kértél, sohasem vártál, sohasem akartál semmit az emberektől; soha senkinek kenyerét a szája elől el nem etted, soha egy filléredhez nem tapadt senkinek vére, könnye vagy verejtéke - legalább nem a másé, legfeljebb a magadé, ki soha egy tallért zsebre nem vágta, a miért kinos keservesen becsülettel meg ne dolgoztál volna: hogy most halálodban úgy bánnak veled, mint valami agyafurt csalóval, ki megszökött a saját ígéretei elől, s beváltatlan hagyta ideát a váltóit. Vagy nem igaz - nem voltál ilyen, vagy nem így bánnak veled, s mindezek csak az én szánakozó képzeletem önkéntes kitalálásai? Lehet, de én nem is terád gondolok, hanem a szegény Augusztra, ki - akár te találtad ki, akár más, a bohócok akár jól mimelik, akár rosszul, s a közönség magára ismer benne vagy nem: voltaképpen Shakespearenek kellett volna megírnia, hogy egy nagy emberi családnak örök tragédiáját testesítse meg benne. Coriolánus az önérzet áldozata, Otello a féltékenysége, Macbeth a nagyravágyásé, Auguszt pedig az időé. Vagyis azé, hogy nem ér rá semmire, mert az ember élete roppantul rövid.

Ez az augusztóság tulajdonképpen való fővonása. Gondolom, az augusztósága már gyerekkorában megkezdődik, fölmenő ágon. Például bizonyára megtörténik, hogy kedves papája így szól kedves mamájához: „Kedvesem, attól félek, hogy mi a mi kis Ágostunkat nagyon elhanyagoljuk. Egyelőre járja csak végig a Rottenbiller-utczai elemi iskolát, de esztendőre, ha isten éltet, nevelőt fogadunk melléje, valami fiatal jezsuitát talán; azonkívül bebiztosítatom a fiút vagy tizezer forintra, hogy ne álljon úgy, mint az ujjam, ha kilép az életbe. Van is egy ismerősöm az Első Magyaránál, az megcsinálja nekem ezt a dolgot. Jövő héten fölmegegyek hozzá!” A fiatal jezsuitából rég öreg páter lett, de sohasem volt alkalmá a kis Augusztot nevelni. A dolog elhúzódott egyik évről a másikra, csak úgy, mint a biztosítás egyik hétről a másikra, s az egész Auguszt család megdőbbsen, mikor a szegény Ágoston úrfi egy szép napon mégis csak úgy lépett ki a világba, árván, mint az ujjam.

S ettől fogva az ifju Auguszt mind halálíg arra készült, hogy majd hozzáfogjon az élethez. Például így szólt magához: „Érzem, hogy műveltségem s neveltetésem nagyon fogyatékos. Ezt pótolnom kell okvetetlen. Mint az ifjú Lessing, én is megtanulok táncolni, víni és lovagolni, s mint az ifjú Goethe, megtanulok olaszul, francziául, angolul, szerbül, latinul, görögül és héberül. Azt hiszem, ha ezekkel megleszek, bátran eljárhatok társaságokba, hogy ott ifjú hölgyeknek udvaroljak, s elkápráztassam őket jó modorommal s ritka készségeimmel. Holnap elmegyek a vívómesterhez, a tánczmesterhez, a lovardába, az egyetemre, az akadémiai könyvtárba, a Berlitz-iskolába, a Szabad-Liczeumba s a hugomék jourjára. Okvetetlen.” És tudja isten, mindig jó közbe valami, s az ifjú Auguszt sohasem ér rá, hogy kipótolja a neveltetése

hiányosságait s elmenjen a társaságokba, hogy ott ifjú hölgyeknek udvaroljon. Egyszerűen nem ér rá.

Miért nem ér rá? Ha azt valaki meg tudná mondani! De bizonyos, hogy nem ér rá. A munkától nem ér rá, hogy éljen, s az élettől nem ér rá, hogy dolgozzon. Mert nem igaz, hogy az Augustus oly dologtalan lebzselő volna, mint amilyennek a czirkuszok mutatják. Ő nem, az Augustus dolgozik, sőt sokat dolgozik s nem is rosszul - csak hogy annyi a dolga, hogy mindig kénytelen elsietni, amit csinál. Lassankint, amint az élet sorra lenyírszantja a reménysége bimbait; amint sohasem következik el a nap, melyen minden adósságait egybe konvertálva, megszabadulhatna a kínzó pénz bajoktól; amint az a nap is késik, melyen bonyolódott szerelmi ügyeiben egy gordiusi gorombasággal rendet szerezzen; amint azt a napot is egyikről a másikra tolja, melyen elrendezze ruhatárát, hónapos butorozott róka helyett tisztességes lakásba menjen lakni, feleljen az asztalán fölhalmozott levelekre, fölmondjon az inasának, a ki meglopja s általában valami állandóságot teremtsen provizóriumokból összefüzdő zaklatott életébe - lassankint, mondom, csak egy vágya s egy reménysége marad: hogy valami véletlenség, örökség vagy sorsjáték olyan sorsba juttatja, hogy egy félesztendeig nem kell kenyérért dolgoznia. Bizonyos benne, hogy e félesztendő alatt olyan alapokra tudná helyezni s olyan keretekbe tudná beilleszteni az életét, hogy azontúl függetlenül dolgozhatna és értékeset alkothatna - de ez a félév egyre késik, esztendőről-esztendőre, míg végre mind elfogy az az ötven-hatvan esztendő, amit emberéletnek neveznek.

Haj, s a szegény Augustus nem ostoba s jól látja, hol a dolgok bibéje. Jól látja, hogy a kik az életben nem Augustusok, az erejük titka az, hogy tudnak bánni az idővel. Az Augustus például könyvet vásárol, s előre örül, mily gyönyörűséggel fogja elolvasni. Lapozgat is benne, kóstolgatja, mint a gyermek a mézet, de aztán nem ér rá, hogy elolvassa. A nem Augustus ez alatt már el is olvasta a könyvet, mert az időbeosztásának az a titka, hogy ő minden dolgot egyszer végez s egyszerre végez vele. Vagy meglát Augustus az utcán egy ifju hölgyet s elhatározza: Ezen hölgynek udvarolni fogok. Ez alatt, a ki nem Augustus, már udvarolt volna azon hölgynek s Augustus úr annál kevésbé jut hozzá, hogy udvaroljon neki, mert akárhova érkezik, már ott találja azokat, a kik nem Augustusok, s ő finom mosolylyal vonul vissza, mert sokkal gögösebb, hogysem valakivel versenybe ereszkednék. Így sétálnak aztán a korzón matrózruhás kislányok, kiknek nem az Augustus az apja; így alakulnak részvénytársaságok, miknek nem az Augustus az igazgatója; így irnak a Plutarchosok párhuzamos életrajzokat, melyeknek sem görög, sem római hőse nem való az Augustusok közül, mert az Augustusok már a régi görögök idejében sem jutottak ahhoz, hogy olyan életet éljenek, mit érdemes volna megírni. Mert ők nem is élnek, csak eltöltik az életüket: várakozással, aminek célja nincs, reménységgel, aminek gyökere nincs, elhatározással, aminek ereje nincs, erőlködéssel, aminek fogamatja nincs; haraggal, aminek jogossága nincs, és fájdalommal, aminek orvossága nincs. Mert a halál nem orvosság, hanem csalás, bevenni érezzük ugyan a keserűségét, de hogy azért enyhületet adna, azt már nem érezzük.

II. Itt a tavasz.

Az éjszaka pörkölt tökmag illatát éreztem a levegőben - ez a tavasz. Dél előtt künn jártam a vasutnál s az öngyilkosságig elkeseredve tértem haza. Szeretnék elutazni, most, mingyárt, mindegy akármerre. Holnap, ha meg is tehetem, érzem, nem érek már majd vele semmit; de ha ma elmehetnék, ha nyomban, amint a pályaudvaron jártam, belevethettem volna magamat valamelyik kocsiba, s a párnáin hanyattfeküdve nézhettem volna a telegráfrótok hullámzását, számlálgatva a póznákat, amik nem is mintha elfutnának az ablak előtt, hanem mintha ők tolnák s úgy kézről-kézre egymásnak átadnák a kocsit - tudom, tiz évre meggyógyít egy beteges vágyamnak azon perczen való teljesedése. A hit a boldogság, s ma még véremlen él az a hit, hogy ez az utazás meggyógyítana. Tudom is, honnan van e hitem - egy barátom tért vissza tegnap Olaszországból, barnán, erősen, kóczosan és jókedvűen, s én úgy voltam vele, mint a Zola legmeghatóbb alakja, a Germinal bányalova, - egy csöndes, öreg, vak állat, amelyik már husz álló esztendeje, hogy itt lenn él és huzza a törmelékes kocsit a bányában, itt is fog kimulni s érzetlen szunnyad benne a honvágy a fölső világ után - de amikor társat hoztak le hozzá, egy fiatal, hebehurgya csikót, a vén pára egyszerre csak szimatolni kezdett, - amit husz esztendeje nem érzett, a jövevényen megérezte a nap ragyogását, a lég üdeségét, a mezők illatát, s öreg szívet elfogta a keserűség... Ugy érzem, rabszolga vagyok, igavonó állat, s egy kis szabadság meggyógyítana. Holnapra a gondolkodás ezt a hitemet is halványnyá betegíti, s be fogom látni, hogy mindenütt rossz s még legjobb itthon.

Legjobb itthon, hol kedvem szerint beleszőhetem magam az elkeseredésbe, mindig találok valami ürügyet a boldogtalanságra, s embertársaimat mélységesen megvetve, mégis minden napra találok közülök egyet-egyet, akit megfogjak, el ne ereszssek, s beszéljek neki magamról, sohasem másról, mindig csak magamról. „Találja ki, ezen a világon kit szeretek a legjobban?” kérdeztem egyszer valakitől, akitől nagy okom volt ilyesmit kérdezni. „A maga szerénysége tiltja megmondanom” - ez volt a felelet. Gonosz felelet volt, szivtelen és kaczer, de bölcs és lesujtó. Valóban, vannak emberek, akik igazában nem szerethetnek, mert nem látnak mást, mint önönmagukat. Ők az egyhangu emberek, mert csak az az egy hangjuk van, amely magukról szól. Ők az önző emberek, de nem abban a rossz értelemlen, amelyben az egyik embert eszi a méreg, mert a másik nem hajlandó a vagyonát vele megosztani. Hanem igazában, az ő számukra nincs más, csak ők maguk, - eszmélő első pillantásuk a maguk énjére esett, s a világnak mingyárt ez az első megfejthetetlen talánya egész életükre lefoglalja az elméjüket. Ezt az örök ismeretlent, ezt a tátongó mélységet nézik, kémlelik, kutatják egyre; mentül tovább nézik, annál setétebb, mennél többet tudnak róla, annál ismeretlenebb, s lassankint beteges kíváncsiság és babonás félelem szállja meg őket magukkal szemben: avval a lénnyel, aki oly csudálatos és kitanulhatatlan titkot hord a kebelében. Szeretik magukat, de mint az anyának készülő asszony, nem magukért, hanem azért a valakiért, aki bennük él.

A szemedet, ha csak nyolcz napra is, kifelé fordítani, a lelked könyvét, ha csak kis időre is, becsukni: ez a pihenés éppugy elkel, mint ahogy olykor egy hétig elmaradunk a kedvesüinktől, hogy annál szerelmesebben térjünk hozzá vissza. Igaz, hogy az énünk ez alatt éppugy tesz, mint a kedvesünk: mással kaczerkodik. Mint az asszony: keresi, kit szeressen. Ime, itt a nap, ez a ragyogó gyémánt, ez a forró csók, ez a lángoló szenvedély... nem, a nap nem asszonynak való, hamar kialszik, s legrosszabbkor hagyja magára az embert: éjczaka. Hanem itt az erdő, olyan mint a költő: jókedvében csupa dal, csupa csengés, csupa enyhület, de ha ráborul a rosszkedv alkonyata, zsákmánykeresni bösz üvöltéssel törnek elő belőle a fenevadak, a kiéhezett indulatok. Ám az erdő gyáva, s ha megharsan fölötte a vihar, a fejét ijedten hajtja le, a karjait bugva csapja össze s könyörögve emeli égnek... Milyen más a tenger, mely a

harsogásra bömböléssel felel, a vihar előtt hegygyé ágaskodik, s mint amaz őt, ő meg a riadva futó kis hullámokat kergeti halálra s paskolja habbá a partok sziklafalán... Tilos szeretőnek való a tenger, mert csupa titok és csupa változatosság, az égbolt kék visszfénye ragyog tekintetében, avval csábít magához; - kéjesen ringat puha ölében, s annál vadabb kíváncsisággal merülz bele s annál mohóbb szerelemmel élvezed az ölelését, mert nem tudod, mely pillanatban okozza veszteted...

Ha ma megtehettem volna, elkövetem a nagy hűtlenséget s elutazom. Holnap már nem teszem. Addigra megint beleszeretek magamba, vagy abba a valakibe, aki azt állította, hogy csak magamat szeretem. Olyan leszek, mint a zsidó rabszolga, kinek a Mózes törvénye szerint való nagy jubileum hiába adta vissza szabadságát: annyira megszerette a gazdáját meg a rabságot, hogy nem tudott tőle megválni. A Mózes törvénye azt követeli, hogy ilyenkor a gazda vigye e rablelket az ajtóhoz, s a szabad emberek megvetése jeléül furja át a fülét az ajtó félfáján. Ha tehát a fülemen valami változást vesznek észre, kérem, ne csodálkozzanak. A boldogságnak oly sokfélék a formái...

A boldogság olyan, mint a királyi korona. Olyik embernek, még ha gonosz is vagy hülye, örökségképpen száll a fejére. Vannak bátrak és vakmerőek, akik világot fölforgatva, emberek hátán kúszva föl utána, véres ujjakkal maguk teszik fejükre. Ezek a boldogság czézárjai. Vannak, akik ha el nem is érik, de legalább küzdenek érte, s ha maguknak nem jut részükül, a másikat is megzavarják élvezetében: ezek a boldogság pretendensei. De vannak, akik eleve lemondanak róla, egy-két ártatlan formasággal jelzik a rá való jogos igényüket, de a szivük mélyén maguk sem hiszik, hogy valaha érvényesíthetnék. Ezek a boldogság legitimistái, és sokan vagyunk ily legitimisták.

III. A dicsőség napja.

Egy fiatal festővel ültem együtt.

- Dicsőség, dicsőség... hidd meg, a dicsőség is, mint a boldogság, idegek dolga. Van ember, a ki soha boldog nem lehet, s a dicsőség napja az ő számára északi fény, amiben fázik, mint a kivert kutya. Nem innánk meg egy grogot?

- Nem bánom.

- Pinczér, még két grogot. Hallod, hogy vaczog a fogam? Fázom, mint a veréb, ebbe halok bele. Csak az vigasztal, hogy most Velenczében is esik.

- Hát menjünk lejjebb, Nápolyba, Szicziába.

- Hadd el, én ott is fáznam. Mindég fázom. Reggelenkint, mikor a főfájásom fölébreszt, a párnák alatt dideregve gubbaszkodom össze. Fürdő után a forró vaskályha mellett, míg a bőröm majd lepörkölődik, belecsuklik a térdem, úgy kiráz a hideg. Mindig fázom, mindenütt fázom.

- Téli vernissage után való nap volt, este, éjfél, úgy mint most. Nem tudom, hol kódorogtál, magamnak kellett itt ülnöm ebben az elátkozott kávéházban. Ujságot olvastam. Tele volt mind a tárlattal.

- Meg a te dicsőségeddel.

- Meg az én dicsőséggemmel. Ó, ó, nagyon jól esett. Akik azokat a fekete betűket nyomtatás alá irjátok, s nem becsülitik a hír érdekességét, mert, mint a cukrász, tudjátok, hogy készül, nem is tudjátok, mily nagy dolgot tesztek.

- Egy szóval: jól esett?

- Jól esett, hogyne esett volna jól. A fekete betűk ott tánczoltak a szemem előtt, s kanyarogva, görnyedve, majd kiegyenesedve mind azt suttogták: én a hír vagyok, a te neved hire! A képemet mind megdicsérték és sokat vártak tőlem mindnyájan. Ezt elengedtem volna nekik.

- Mit?

- Hogy sokat várjanak. Ismerős vagyok velük, talán valamennyivel. Csupa derék, finom, művelt uri ember. Olyik genie is, sőt olyan is akad köztük, aki nem színvak, és tudja, mi a valeur s mi a beállítás. Nagyon jól esett, hogy megdicsérték, de azt az egyet elengedtem volna nekik.

- Háládatlan vagy.

- Nem, csak nem akarom, hogy hígvelejünek gondolj s azt hidd, én vagyok az én dicsőségem leghiszékenyebb publikuma. Én nem hiszek ebben a dicsőségben, és senkinek sincs arra joga, hogy várjon tőlem valamit.

- Hát akkor mért fösztesz?

- Gyengeségből, mert nincs akaratom. Valami tisztességes polgári pályára nincs türelmem diplomát szerezni. Élni pedig csak kell. Az emberek udvariassága tesz tönkre. Mikor érettségi után fölvetődtem ide, beálltam egy ügyvédhez írónak. Nagyon boldog voltam, hogy nem kell gondolkoznom s nem felelek semmiért. Valóságos lelkesedéssel írtam le napjában két-

százszor: Magyar általános fogyasztási egyesület, mint szövetkezet... Negyednap avval jött a főnököm: kedves barátom, ön sokkal finomabb elméjű ember, hogysem ily napszámos munkával vesződjön. Ön magasabbra született és többre. Ön ma délután el fog menni exequálni. Elmentem, de nem exequálni. Éhes voltam és irtózatosan fáztam. Beálltam egy kis ujsághoz fordítónak. Gyöngyélet volt. Valóságos kéjjel fordítottam reggeltől estig, estétől reggelig: „Wie uns aus kompetentester Quelle mitgetheilt wird”... Negyednap megszólít a szerkesztőm: kedves barátom, ön sokkal finomabb elme és külömb tehetség, hogysem ily napszámos munkával bibelődjék. Ön magasabbra született és többre, ön ma délután elmegy meginterviewolni a maharadzsát... Elmentem, de nem interviewra. Éhes voltam és irtózatosan fáztam. Eszembe jutott az én kis piktor-tudományom. Beálltam egy címfestőhöz segédnek. Fogalmad sincs róla, mily gyönyörűséggel húztam meg vonalzóval és czirkalommal a betüket, s reggeltől estig mily boldogan mázoltam be a közeiket szép, ragyogó, vastag fekete festékkel. Negyednap jön a gazdám: kedves barátom, átnéztem az ön rajzait és akvarelljeit. Hisz ön nagy tehetség, ön nem való ily napszámos munkára! Ön magasabbra született és többre. Ön ma délután belefog abba a zöld oroszlánba, amit a szomszéd fűszeres rendelt meg nálam...

- Nem teszem meg neked azt a szivességet, hogy kinevessenek.

- Hiába is nevetnél. Tudom, hogy nekem van igazam. Felelősség: ez a legrettentőbb dolog a világon. Sohse tudtam megérteni a mérnököket, akik papíron kiszámítják a hidjaikat, s nem borzadnak el a gondolatától, hogy ebből az elvont számításból valóságos hid épül, amin teherkocsik mennek által, hajók usznak el alatta s ezer emberélet van rájuk bízva. Én az utolsó percben térden állva kérném a bizottságot, lövessen föbe, csak engedje fölrobbantatom azt a hidat... Nem bízom abban, amit én csinállok. Hunczut, aki kitalálta a cselekvést, vagy legalább is azt, hogy amit teszünk, következése van. Minden egyes lépéssel a függetlenségemet taposom el.

- De látod, még eddig nem tettél olyat, a mi bajba juttatott volna. Inkább csak úgy üldöz a szerencse.

- Szerencse? Vigye el az ördög a szerencsét. Nincs örömöm benne, egy szikra sem. Egy szerencse van csak: nem dolgozni, és egy boldogság: aludni. Az én szerencséim mindig olyanok voltak, hogy új munkára köteleztem magam, s az új munka gondja megrontotta az álmomat. De hiába beszélek, nem értetek engem.

- Tudod, hogy ez elhittség? Annyira rendkívüli egyéniség mégsem vagy, hogy meg ne értse nek. Az ujságok is, látod, értik a dolgaidat és magasztalják is. Alig van egy gáncsoló szavuk.

- Nekem nem használ, ha dicsérnek. Nincs az az örült dicséret, amiből csak egy szemernyi is belopódznék az önbizalmamba. S nincs az a gáncs, még oly hülye s még oly rosszakaratu, hogy menten el ne higyjem s igazat ne adjak neki. Hiába dicsérik a képemet: én érzem, hogy rossz. Csuda, hogy még ennyire is sikerült, s érzem, hogy soha többé nem fogok festeni. De ha jobb is volna, én nem tudnám jónak tartani, mert én csináltam s én meg tudtam csinálni. De fáj, ha bántják. Drága nekem, drága a vászna, drága az olaja, a festékje, drága minden egyes ecsetvonása. Drága, mint a beteg gyermek az édes anyjának, mert mindegyik napjához egy-egy keserűségem emléke fűződik, egy-egy lemondás, egy-egy kétségbeesés, egy-egy kinos vergődés, egy-egy szomorú kényszerűség!

- S az irigyeid? Annak se örülsz, hogy annyira irigyelnek?

- Az irigyeim! Hogy örülhetnek nekik? Micsoda szegény ember lehet, aki az én szegény sikereimet irigyli! Ismerem őket. Tehetségtelen kamaszok, akik azt hiszik, én állom el az utjokat. Vén szamarak, akik a kenyérüket féltik tőlem, és javakorukban lévő, akik a tekintélyüket. Nincs köztük egy valamire való ember, akivel érdemes volna kiállanom és dicsőség volna megmérkőznöm.

- S a barátaid? a rokonaid? A kedvesed?

- A barátaim... A rokonaim... A kedvesem... Aznap este, mondom, nem voltál itt, magamnak kellett hazabotorkálnom. Alighogy kiléptem a kávéházból, kilelt a hideg. Jeges szél fujt s föltürt gallérom alá nyakamba fagyasztotta a havat. A kalapomat úgy a szemembe huztam, hogy vágta a homlokomat, mint az abroncs. Vagy harmincz lépésnyire laktam, kocsit nem láttam semerre, és ziháló mellel futni kezdtem, hogy hamarább hazaérjek. De a térdem nem bírta, meg kellett állanom. Környöskörül negyven lépésnyire magam voltam, elhagyottan. A fogam vaczogott, a lelkem didergett bele, úgy fáztam. S ebben a perczen eszembe jutott az én aznapi dicsőségem. Ime, a tárlat valamelyik szobájában ott függ a képem. Legalább száz ember emlékszik a formájára. Száz ember és tiz kritikus. Kétezer katalóguspéldányba bele van nyomtatva, s egy polczon, papirba göngyölve, megvan a clichéje. Százezer ujságpapiron ott feketélik a nevem, s be van írva a bejelentő hivatalba, az anyakönyvbe, a katonai nyilvántartási könyvbe, az adólajstromba, egy csomó főkönyvbe meg egy csomó fizetési jegyzékbe. Egy csomó ember van, aki tartozik nekem, s egy másik csomó, akinek én tartozom. Van valaki, aki most rólam álmodik, s vannak, akik virrasztva várják a hazajöttem. A barátaim most bizonynyal rólam beszélnek, s az irigyeim miattam nem tudnak aludni. A blúzom ott lóg a műteremben, s a kis revolverem ott van az asztalomon. Ott egy megkezdett képem is - sohse fogom befejezni. Az arczképem ott van egy rejtett kis fiókban, a leveleim alatt, a hajam egy fürtje mellett, amit ábrándos kedvében a fejem bubjáról vágott le valaki. A dicsőségem napja van ma, s a vonatkozások millió szála fűz tárgyakhoz, dolgokhoz és emberekhez, - s mind ennek a millió szálnak a csomója a dicsősége napján itt áll: - éjféli hidegben, hó világában, gyámoltalanságban, elhagyatottságban, s az utcza közepén didereg, mint a kivert kutya...

IV. Itt az ősz.

Itt az ősz s a szép Csernovics Eszti kolostorba megy.

Nem tudom, ki a szép Csernovics Eszti, s ha csakugyan kolostorba megy, nem is fogom megtudni soha. De képzelni el tudom képzelni, feketeszemű, hollóhaju bácskai szépségnek, ahogy elibém tünt a képe, mikor a nevét hallottam. A vasuti szakaszban történt, valahol Göd meg Szöd között, mikor fázékonyan burkolódtam puha őszi köpenyembe, s kétfelől a leeresztett ablakokon keresztül az ülések kifordított bőrpárnáira búsan szitált be az első őszi eső. Egy szép uriasszony szállott be Vácznál a kadét-fiával, egy szoborszerűen előkelő nagyon fiatal emberrel, aki hallgatag merengéssel szítt el egy papírszivart a másik után. Egy szót is alig váltottak, mikor az édes anyja egyszerre odafordult hozzá: Hallottad, hogy a Csernovics Eszti kolostorba megy?

Aztán hallgattak ismét - ah, ez az idő csakugyan arra való, hogy egy fiatal szép lány kolostorba menjen. Ebben az átmenet nélkül való őszre válásában az egész nevető világ ilyenkor olyan, mint egy fiatal szép lány, aki a tennis, gyöp legközepéről, a nyári kreppek legvilágosából egyszerre csak bevonul a klastrom homályába, az apácza-köntös formátlan-ságába. Kétfelől szitál az eső, s a budai s a pilisi hegyek határára gomolygó fehér párák ereszkednek, halálos fáradtságban. Maguk a hegyek is, mintha elfáradtak volna, mind lassabban emelkednek, mindjobban összeesnek, s mikor a szétmálló síkságból a ködön át kiszürküllik a Duna, az embernek eszébe jut a ködös Dánia, ahol még a víz is nedvesebb, mint másutt.

A nagy Shakspere sohasem járt Dániában, mégis, a szakértők úgy mondják, híven eltalálta a lokáltónusát. A szakértők még sok egyebet is mondanak, s többek közt afelől nem tudnak megegyezni, volt-e a Polónius lánya a Hamlet kedvese, vagy sem. Volt, hogyne lett volna. Nevető nyáron volt a kedvese, a királyi kert holdvilágos lugasaiban s virágos rejtekeiben; csókot váltottak csókra, esküt esküre s ölelést ölelésre; apró figyelmes ajándékok kerültek a szép Ofélia szekrényébe egy-egy édes óra emlékes jeléül - aztán elkövetkezett az ősz, a virágok elhervadtak, s a lugas összefonnyadt; a szitáló eső lucsokra áztatta az utakat és csömört hűtött a királyfi meleg szívébe, s ez kelletlen dideregve, szenvedéssel s unalommal szólt rá a szép Oféliára: Eredj klastromba, Ofélia, eredj klastromba... S a szép Ofélia remegő kézzel nyalábolta össze emlékeit: Visszaadom őket; értékük veszett, ha az adójuk szíve megváltozott... De nem ment klastromba, hanem elemésztette magát - s ez is arra vall, hogy igenis volt a Hamlet kedvese. Amire csak vágyunk, de nem ismerjük, arról talán le tudunk mondani, de ami a miénk volt s elrabolták tőlünk, annak utána halunk.

*

Itt az ősz s a szép Véber Zsenni otthon lakik az anyjánál.

Ezt is a vasuton tudtam meg, mikor a húgomat megvártam a pályaházban. Herkulesfürdőről jött haza, s az urával benézett Temesvárra is. Csak egy órát töltöttek ott, s nem ért rá fölkeresni a szép Véber Zsennit, de csupa szomorúság, amit lánykori barátnéjáról hallott. A szép Véber Zsennit most lesz nyolcz vagy kilencz éve, hogy utoljára láttam, s nagy okom van rá, ha folyton szépnek mondom - nagyon, nagyon, nagyon szép volt, s én nagyon szerelmes voltam bele. Tizenöt éves lehettem, s ő már lehetett vagy huszonnyolcz - de az idő oly nyomtalan suhant el a szép temesvári lány fölött, aki egy árva szót nem tudott másképp, mint németül, míg énnekem ugyancsak össze kellett szednem filológiai ismereteimet, hogy olykor, ha vakmerővé tett a szerelem, elsuttozjam neki a híres régi dalt: *Du bist wie eine Blume, So hold und schön und rein.* Ő meglehetősen mosdatlan feleleteket mondott, de mialatt puha

macska-kezével megsimogatta sovány gyermekarcomat, jól éreztem, hogy ő az ő kétes természetű környezetében is csakugyan oly szende és tiszta, mint a virág, mely posványos talajból szüzen sarjad elé. A húgomat az a pártfogó-kereső barátság fűzte a nálánál sokkal idősebb nagy lányhoz, amilyennel a gyenge kis Copperfield Dávid nézett föl a szép Steerforthra, s e nagy barátságoknak s az én nagy szerelmeknek egyszerre csak vége szakadt: a szép Véber Zsenni férjhez ment. Férjhez ment valami vidéki kasznárhoz, aki duplatalpu csizmában jár, bagót rág s hetenkint csak egyszer beretválkozik - hja, szegény lányok nem válogathatnak a hitbizományos uraságok között. Azóta nem hallottunk róla semmit, s most azt halljuk, hogy otthon lakik az édes anyjánál. A házasságuk harmadik esztendejében az ura elvesztette állását, s a kenyeretlen maradt szegény asszony két kis gyermekével hazahurczolkodott a nagymamához. Otthon ül szótlán, tétlen, kedvetlen és mozdulatlan; naphosszat az ablaknál gúnyaszt, s nincs szeme az ablak előtt elcsörömpölő hadnagyok számára. Az öreg asszony ősz, mint a vasorrú bába - de tudj' Isten, hogy ejti módját: látatlan, észrevétlen el-eltűnik egy-egy napra, s ha kérdik, hol járt, komor hallgatással felel. De évről-évre kérlelhetetlen pontossággal megszületik egy-egy kis kasznár - az idén született a nyolczadik. A vasorrú bába átkozódik, a kis kasznárok visítanak, s a szép Véber Zsenni fásultan ül az ablaknál. Szép termete elfonnyadt, puha macskakeze megeresedett, s szőke haja kóczos pamatokban borúl fehér homlokára. S szeme is, az a csodaszép tengerszem, szürke lett és zavaros, mint a hegyi folyam, melybe iszapot kevert az őszi eső, s árnyékot borít rá az őszi köd.

*

Itt az ősz, s egy asszonyi levélben ezt olvasom:

„A vasutról hazajövet, ujonnan épült, két karcsu tornyos gót templom mellett robogtunk el, s én úgy tele vagyok ezzel az isten házával, hogy nem tudok egyébre gondolni. Mert e templom helyén valamikor, nemrég, még fák állottak, s valamikor, nem is olyan régen, egy szép szeptemberi estén ezen a téren át kísért haza egy fiatal ember egy fiatal lányt. A fiatal embernek csak *ekkorka* volt a bajuszkája; lányból pedig asszony lett, aki gyerekeket nevel és szolgálókkal veszekszik, s a dereka már jó pár centiméterrel erősebb, mint volt akkor, amikor - nos igen, mikor az est árnyékában, a fák sűrűjében egyszerre csak egy erős kamasz-kar fonódott köréje, s a süldő lány ajakán egyszeriben ott égett - istenem, ott égett az első csók.

Bolondság volt, gyerekség volt, bohó ártatlanság volt, amit soha senkinek el nem mondtam volna - de most, hogy ama csók színhelyén két karcsu torony emelkedik ég felé, mint két vékony esdeklő leány-kar, a könnyemmel együtt a szavam is megered. Érzem, hogy ez a szép isten háza az én első csókom emlékére épült, s kegyes alázattal tudom, hogy ebben az érzésben nincs istenkáromlás. Sőt inkább minden ilyen helyre legalább is kápolnát kéne építeni; az első csók lehéne tömjénfüstbe kéne vesznie s a csattanásának orgonaszóba; angyaloknak, szenteknek és patriárkáknak kéne lemosolyogniok arra az édes, arra a szent, arra a drága ostobaságra, aminek neve első szerelem.

Hej, de amik ezután következnek, tilos csókok és bűnös szerelmek! Hogy a szerelem egy kissé mindig a Hero és Leander története, kiket két külön világban egy keskeny, de veszedelmes tengerszoros választ el egymástól, melyet valamelyiküknek át kell usznia, mindennap újra, hogy egymáshoz jussanak! Télen otthon ülsz az Andrásy-uton, s mialatt kiadsz a szakácsnének s a gyerekeidet neveled, valahol távol, talán Stockholmban, talán Bukarestben, talán Birminghamben egy szőke vagy barna, beretvált vagy szakállas, ismeretlen nevű ember ott ül valami asztal előtt és ír vagy számol vagy rajzol - oly mindegy, mit csinál, hiszen mi közöttök egymáshoz, s egyik a másikról tudja-e, hogy a világon van? S ime, nyáron alig hogy a lábad kiteszed az esplanadera: flanelruhában, fehér czipőben és kalapban ki jó veled szembe? Ő, az ismeretlen, s mialatt a véred a szivedből a homlokodba szökik, zugva csendül a füledbe a neve, nem ismeretlen többé, nagyon is ismert, úgy híják, hogy Végzet, - *Ananké*, mint

ahogy a Notre-damei Toronyőrben áll irva. S a Végzet ugy tud köszönni, mint senki más; a Végzet ugy tud meghajolni, mint senki más; a Végzet ugy tud rád nézni, mint senki más és a Végzet előtt olyan gyenge vagy, aminő még sohasem voltál... S mire itt az ősz, mi válik mindebből? Megbánás, megbánás, megbánás... elmult gyönyörűség, ami rosszabb a halálnál...”

V. A halálról.

S mégsem az ősz a halál ideje, hanem a tavasz; halottak napja lehet novemberben, de a halál igazi hónapja a május. Mert a halál nem ott kezdődik, ahol a kihülő ajakról elröppen az utolsó lélekzet, s erőtlen szárazságban porlad össze a rost, mely a levél szárát hozzáfűzte az ághoz. Az elköltözött hült helye gyászos özvegységben panaszolja az ürességet; a leveletlen ág kopasz árvaságban vádolja az eget; hazajáró lélek zaklatja a megmaradtak álmát, s az avar csikorogva kísért a lábuk alatt. De mikor új lakó költözik az üres házba, s a rügyből friss kíváncsisággal pattannak ki az új levelek; mikor az utód vidám gondatlansággal épít tüzhelyet a sirhalmod fölé, s az emléked korhadó rőzséjén hatalmas étvágygyal pirítja a szalonnáját; mikor a fák kivirágzanak, a sirhalmokról virágot tépnek, a muzeumokat becsukják s még a bankok is lezárják a múlt esztendő mérlegét: tavasszal, tavasszal, amikor mindenki elfelejtett, senkinek sem hiányzol, nem félnek téled, nem áhítoznak utánad, s ha a nevedet ejtik, annyit sem gondolnak mellette, mint mikor azt mondják, hogy Mezsopotámia - ó felebarátom, büszke, hatalmas, pótolhatatlanságodban gögös ember, akkor haltál meg igazán.

Még szomorubb megérni a saját halálunkat. Élni, lehelni, napról-napra megtenni a magunk kötelességét, s egyszerre csak azt venni észre, hogy minden kiszámítható ok nélkül az élet egyszerre csak elfordul az embertől, s a kígyó közömbös simaságával siklik ki a görcsösen beléjekapaszkodó ujjak közül. Ma még jó piktor voltam, jó író, jó szücs, jó kávéház vagy jó sétatér, s holnap, mikor szakasztott azt a naplementét füstöm, amit tegnap, szakasztott azt a novellát írom, egyazon bőrből szabom a bundát, ugyanegy rudról töröm le a cikóriát s ugyanaz a csatorna leng be a párázataival: egyszerre csak azt látom, hogy a műbarátok már nem engemet sorsolnak ki, a szerkesztők a vasárnapi tárczáimat hétfőn közlik, a bundám iránt csak a moly érdeklődik, a kávémat a tüzelőlegény issza meg, és svájci guvernántok helyett csak kórházviselt faczér szolgálók menekülnek az árnyékomba. Ha agyonvernének, se tudnám, honnan ez a változás, de ha agyonvernének, sem halhatnék meg jobban, mint ettől a változástól. Az élet egyszerüen kilökött magából, mint a gyógyuló seb a hegesztő nedveket. Ott iparkodom még az ajkai körül, de alattam már érzem buzogni és terjeszkedni a friss életet, s magamban érzem a kiszáradást. Egy nap, egy éjczaka, s az új élet elébukkan s én lehullok. Végem, meghaltam.

De van ennél is szomorúbb: megérni a mások halálát. Megint asszonyi levélben olvasom:

„Barátom, ma egyszerre csak észrevettem, s csak ma vettem észre, hogy van halál. Ne mondja, hogy bolond vagyok. Eddig is épp oly jól tudtam, mint akárki más, hogy az ember halandó, minden ember halandó, én ember vagyok, tehát nekem is meg kell halnom. De mit mondjak: hány olyan dolog van, amit az ember az eszével ismer, de az érzése tudomásul nem vesz! Az ember tudja, tudja, tudja, míg egy csuf napon egyszerre csak mintha hályog esett volna le a szeméről, s látja, hogy csak most tudja meg igazán. A halál - istenem, a mióta csak élek, folyton látom, hogy halnak el mellőlem az emberek. Nem jól mondom; nem mellőlem. Akik eddig meghaltak, idegenek voltak vagy nálamnál sokkal, sokkal öregebbek, s ezeknél oly természetes volt, hogy meghaljanak. Épp oly természetes, mint hogy öregek voltak - inkább azt nem tudtam elhinni, hogy voltak valaha fiatalok is. A halált s az öregséget tudtam, hogy van a világon, de nem hittem sem a meghalásban, sem a megöregedésben. Egy ideje kezd körülöttem megváltozni a világ. Jól tudom, min kezdődött: egy kedves emberemről azt olvastam valamelyik újságban, hogy: az ősz tudós. Ősz tudós - micsoda ostobaság, hogy mérgelődik majd, ha elolvassa! Nos hát, talán mérgelődik, de az újságnak van igaza: az a

tudós igazán ősz, és megvénült, előttem, a szemem láttára, napról-napra, anélkül, hogy észrevettem volna.

Már az én életemben vénült meg, a magam szemével követhettem a vénülését, biztos és eltagadhatatlan tapasztalatom van róla, hogy az öreg emberek nem születnek öreg, hanem itt öregszenek meg, napról-napra, évről-évre, mindösszevéve ijesztően rövid idő alatt. Magamról meg nem tudom elhinni, hogy nem vagyok már kis lány, s oly furcsa előttem, hogy a felnőttek maguk közé valónak tekintenek. Férjhez mentem, gyermekeim vannak, de mindez csak olyan, mintha játék volna, csacsóság, bolondság, s nem oly komoly, felnőtt, igazi dolog, mint az én anyám anyasága. Mikor mi gyerekek együtt játszottunk, s annyi hittel, bizalommal és tisztelettel néztünk föl az anyánkhoz: ez oly természetes volt. De kimondhatatlanul furcsa, hogy akik így együtt játszottunk, most magunk is a babáinkkal sétálunk, s ezek a kis jószágok nem nevetnek ki bennünket komolykodásunkért! A gondolkodásomban még benne van az az érzés, hogy tizenöt év roppant nagy időköz. De ezzel az érzéssel sehogy sem fér meg az a tíz, tizenöt, húsz év, amire már én is visszanézhetek, s ami olyan előttem, mintha tegnap lett volna. Volt egy gyönyörű fiatal teremtés az ismeretségünkben; már bálózott, mikor én olvasni tanultam. Azóta nem történt vele semmi, még csak férjhez sem ment; a minap találkoztam vele, s egyszerre csak azt látom, hogy istenem, milyen különös; annyi furcsaságot vettem rajt' észre, amit ő rajta nem ismertem, de máshonnan homályos volt előttem - igen, igen, könyvek-ből volt ismerős, így írják le a regények a vén kisasszonyokat! Szent isten: vén kisasszonyok, agglégények, nagyanyák és halottak, mind azok közül, akiket én gyermekekül, ifjakul, vidám asszonyokul ismertem, s mindez tíz-tizenöt év alatt! Én vagyok annyira vén, vagy az élet oly örületesen rövid? S itt egyszerre eszembe jut mindaz, amit olyan gondolat nélkül, unott egykedvűséggel olvastam versekben, regényekben, elmélkedésekben; az üres mondások, hogy az élet álom, röpké percz, elfutó hab, az ember porszem a mindenségben, az ifjúság múltó tavasz s a halál leleselkedő rém. Igen, igen, az én számomra ez az üresség egyszerre megtelt; uj, megdöbbenő, rémületes igazságok tárulnak föl előttem, s a halál ünnepélyesen bevonul az életembe.

Ah, nem az bánt, hogy én nekem is meg kell hálnom. Közömbös vagyok magam előtt, s a magam sorsa nem érdekel. De vannak, akiké érdekel; akik a szívemhez közel állanak, s mindennap tízszer is odaadnám az életemet egy boldog érzésükért. S ezeket látni így magam körül: halálra ítélt; mialatt beszélnek, mosolyognak s a szemük sugarában megfürösztik a lelkem, folyton azt gondolni: meghalsz, meghalsz, tíz vagy húsz éven belül meghalsz, s én meg fogom érní a halálot, meg kell látnom ravatalodat, ott leszek, mikor elföldelnek; egy pillanatra, ha kimerültek vagy elszenderednek, rémülten ismerni meg elváltozott arcukon a halotti képet; s mialatt egy jószágos kéz simítja a hajam, vagy egy drága főt szorítok a kezem közé, tisztán érezni a koponyát meg a csontkezet: ez az, amibe beleörülök, ez az, amit nem akarok megérni, s erről sugja a rossz lélek: tégy hát róla, hogy meg ne érd! Mióta ez az örület megszállt, nem tudom megérteni, hogy az emberek nem ölik meg magukat a haláltól való félelmükben...”

VI. A plebános.

- Az Úristen előtt s a fürdőben mindnyájan egyenlőek vagyunk, szólt barátom, a plebános, és erős mellel uszott víz ellen, míg én, mint a csónak a gőzös mögött, fuldokolva vittem magam a sodrától.

A plebános szép ember volt, s a vállát akármely atléta megirigyelte volna. Ez a váll fehér volt és kemény, mint a márvány, s az ég csillagos bársonyából leszűrődő holdvilág úgy is síklott le rajta, ezüst esőben hullva rá vissza a fölfreccsent vízzel.

A Duna széles volt és ezüstös, a vízimalmok szürkés árnyékok, a nyári éjszaka langyos, a víz hűvös, de lágy, s a pap fekete nagy fejbúbján ide-oda mozgott a tallérnyi kis kopaszság, a mint valami titkos indulatban a fejét meg-megrázta.

- István, lelkendeztem utána, vagy ha úgy akarsz, Pista, én macska vagyok a te vizes romantikádhoz, s nincsenek a tudóm helyén kopolyák!

Kiszálltunk hát a vízből. A pap hatalmas teste kifehérett a sötét háttérből, a mivé hepehupás hegyhátak olvadtak össze messze mögötte.

Soha még az én papomat ilyenek nem láttam, ily emberinek s férfiasnak, ily hasonlatosnak azokhoz a férfiakhoz, kikre a jóízű vonzalmával nézek, s a féltékenység neheztelésével. Mint ilyenkor rendszeren, most is egy asszonyra gondoltam: milyen jó, hogy ezzel a szép emberrel nem ismerős. A parti fővényben ott heverték a ruhái - a fehérenműje mellett egy pár bőrpapucs, vastagszövetű setét pantalló s egy felöltő féle formátlan kabát. Már az is furcsa volt, mikor könnyű vacsora után csendes pipaszónál ebben a pongyolában ült szemben velem a deszkázott tornácban, s a kit mindig reverendásan láttam, így jött velem a kerti kis ajtón át a szabad Dunához, mely széles szalagban, csendesen csobbanva, ott hömpölygött le a kertje alatt.

Dideregni kezdtem, s azon vizesen kapkodtam magamra ruháimat. A pap nevetve nézett, majd egy lapos kavicsot keresve, művészi tökéletességgel kacsáztatta a malmok felé, amely útján, ahogy a holdvilágban szemmel követhettük, a víz tükréről vagy hatszor föl pattant. Sehogy se volt öltözködhetnékje, s egyszerre csak hanyatt feküdt a vizes fővénybe, fejét összekulcsolt tenyerére nyugtatva, s egyik lábát térdben a másikra vetve, bolond kalimpálásba fogott.

- Nem szereted a papokat, szólt nevetve, no hát most nem vagyok pap.

Leültem melléje a vizes homokba. Eszembe jutott ugyan minden, amit iszhiásról és csontszövetgyúladásról valaha összeolvastam, de hát ma este már benne voltunk a romantikában.

- Pista, szóltam hozzá, huszonkét esztendő óta ma vagyunk először barátságban együtt. Akkor gyerekek voltunk, te ép olyan gyerek, mint én, erős, verekedő fiú, pajkos, mint én, nyalánk és vásott, mint a többi gyerek, de nem szent férfiú, kihez nekem áhitattal kell föltekintennem. Tudod, nekem ez a különbség föl sem tűnt, - megszoktam a reverendádat, a kenetes beszédet, a nyugodtságodat s felsőségedet. De most, mikor így emberi formában látlak, ahogy nem tudom miért, nem találod a helyed, indulatos vagy, mint a bika és pajkos, mint a csikó - mondd, Pista, nem furcsállod magad is, hogy olyan szent férfiú vagy?

- Apage Satanas, nevetett föl a pap. Ha vendégem nem volnál, lehordanálak dupla vétkeért: blaszfémiaért s tiszteletlenségért. Nem tekintve, hogy egy kicsit jellembevágó a kérdésed.

- Pista, feleltem én, gondold, hogy a lelkiismereted vagyok, s az erős ember lelkiismeretével úgy van, mint az oroszán az egérrel: fél tőle s visszahőköl, holott a talpa egy mozdulatával

megölhetné. Hitedre, mondd, sose jutott magadnak is ilyesmi az eszedbe? Teszem, ha most, ahogy itt hemperegsz, erre jönne egy vén parasztasszony s kezéd akarná csókolni, mint máskor...

Hirtelen fölemelkedett s lassan öltözködni kezdett. Ahogy így lassankint visszavedlett a szokott habitusába, a hangja is komolyabbra vált.

- Egy kicsit visszaélsz a barátságunkkal, de hát nem baj. Azt hiszem, nem volnál itt s az én vendégem, a hajlékomba nem jöttél volna, a kenyereket nem ennéd s a boromat nem innád, ha világcsalónak hinnél. Erről hát ne is beszéljünk. De tégedet, tudom mi érdekel: az az átmenet, amivel, ahogy te mondanád, profán emberből szublimisabb emberré váltam, s emberi gyöngéimet érezve, mégsem habozom magamat a többi embernél külömbnek tekinteni, akinek joga van atyáskodni rajtuk, a bűneiket elbirálni s megbocsátani...

- ...s megáldani őket azzal a kézzel, amivel egy óra előtt tán a pipámat tömtem meg s megfeddeni őket azzal a szájjal, amivel az elébb töltött káposztát ettem - tettem hozzá én.

- Igen, igen, édes fiam, egy kicsit izetlen is vagy, de hát ez sem baj. Hanem a jó isten megbüntet hitetlenségedért és semmi kérdésedre nem felel. Te úgy mondanád, hogy istene csak annak van, aki hisz benne. Nekem van, mert én hiszek benne, s én, én vagyok, szent ember, mert hiszek magamban. S ha, amitől isten ójon, e magamba vetett hitemben meginganám, megerősítene s a hitemet visszaadná, hogy mások hisznek bennem.

- S a kétségeid?

- Nincsenek kétségeim.

- S az érzékeid?

- Nincsenek érzékeim.

- És... és Mariska?

A pap itt fölkelte ültéből s teljes hatláb magasságában nyakig begombolkozva állott előttem. Nagyon komoly volt és nagyon gögös. De én nem hagytam magam.

- Ide látszik az ablaka, folytattam, most lámpavilág sugároz ki belőle; s nappal, ha a rózsalonczok közül szőke asszony-fejét kidugja, a nyaralók meg-meglökik egymást a könyökükkel: ejha, de szép rózsá virít ebben a paplakban! Tudom, hogy szeretted, mikor kispap lettél, s megfigyeltem, hogy a boldogult szegény bátyádat haláláig kerüted, mikor őt elvette. Most itt él a házában árván és özvegyen a kis árvájával...

- Kedves fiam, felelt a pap szárazon, tudom, a te köreidben a szentségtörést nem ítélik bűnnek, de úgy tudom, a lovagiatlanságot igen. De hát benne vagy, s elvégre ez sem baj. Nos hát igen, mikor az egész világtól elhagyatva ide jött a házába, igenis megingottam én is... De nem mennék egy lépést?...

Elindultunk, föl és alá a csöndes éjczakában; a vállamon átnyugtatta a bal karját, míg jobbajával az ablak felé mutatott:

- Igen, most egy éve épp ily nyári éjczaka volt, a lámpája épp így világított, én egymagamban jártam itt a parton s nagyon rosszakat gondoltam. Az úristen rám bocsátotta a Sátánt, hogy próbára tegyen, s én úgy gondolkoztam, mint egy francia novella. Boldogság-e a nyugalom, gondoltam, s boldogság-e a lemondás, ez a negatívum? S boldogság-e a hit, ez a képzelődés? Nincs-e a világon igazi boldogság, pozitív nyereség és kézzelfogható valóság? A szívem vadul kalapált s úgy éreztem, hogy van: a mögött a rózsalonczos, világos ablak mögött. Mintha az éjczaka sötétje nyelte volna el, úgy esett ki a tudatomból a jelenem s a múltam; formátlan ruhám alatt nem voltam pap, hanem meztelen állat voltam s vad iramodással ott

termettem a szobája ajtajánál. „Szeretlek, tudom, hogy szeretsz, légy az enyém”- ezt akartam neki megmondani, s nagy robajjal föltártam az ajtót. A lámpa fénye a szemembe esett s egy percze visszahökkenem. Ő, jól láttam, föl ijedt - felöltözve ült az asztalnál - olvasott, míg az ágyában piros képpel, szeliden lélekezett a kis leánya, - de mikor a fejét ijedten fölkapva, engem pillantott meg, mosolyogva jött elém: „Úgy megijesztett, nézze, hogy dobog a szívem!” S én éreztem a keble puhaságát, a szíve dobogását, láttam a haja selymes kuszaságát, és láttam, bár háttal volt a lámpának, fölvetett szeme csillogó kékségét, - én lázban voltam, de ő oly szeliden nézett rám, hogy egyszerre megzavarodtam. Nem tudtam hogy kezdeni a beszédet. De csak belefogtam. „Hiszed-e, hogy szent ember vagyok?” hebegtem, hogy majd aztán úgy folytassam, hogy nem, nem vagyok az, ember vagyok s a szeretőd akarok lenni. De az uristen az ő végtelen kegyelmében megengedte, hogy gyáva legyek, s ne tudjam tovább mondani, az asszony pedig elébb csodálkozva nézzen rám, aztán a kezemre hajolva, megcsókolja s azt suttozja: „Hiszem, hogy szent ember vagy, különben itt volnék-e nálad?” Összeszedtem magam, s valahogy azzal a kifogással magyaráztam meg jöttömet, hogy a kis lyánya után néztem csak, napközben úgy vettem észre, mintha lázas volna. Megáldottam éjczakára, s most már nyugodtan hagytam el a szobáját...

Az ablak elsötétedett, s a hold elé felhők vonultak. Egyszerre csak homály fogott bennünket körül, valahol távol a kutyák vonítottak, s a község felől egy tehervonat hallatszott, amint átdübörgött a piac ívei fölött. A pap megállott, s halkán végezte:

- Nem mondom, hogy olykor meg nem ingok, gyengeség nem bánt s kétségek nem gyötörnek. De bűneimet megváltja jó szándékom; igyekszem az lenni, akinek ő hisz, s az életem abban telik el, hogy olyan legyek, amilyenek gondolnak, hasonló ahhoz, amilyenek magamat szeretném. S a míg mások hisznek bennem, magam is hiszek magamban.

VII. A fájdalomról.

Valami fájdalom ért - azok közül, miket az idő nem tompít. Amiknek sajgatása megújul hajnalról-hajnalra, s mint az ébredő oroszlán, ordítva keresi az napra való táplálékát. Istenem, az idegeimből él, az álmomat eszi el tőlem, és könnyet iszik, de mennyit!

Ne féljeteK, nem mondom el, mi volt. Három okom van rá, hogy el ne mondjam. Az első: hogy aki nem érezte, most sem értené, mert higyjéteK el, csak azt értjük igazán, amit a magunk bőrén tanultunk meg. Nagyobb ok a második: hogy aki valaha érezte, sebeiben még jobban ne vájkáljak - én tudom, most már tudom, hogy amugy is mennyit szenved. S végezetre: ugy szégyellem, hogy ennyire tudok szenvedni! Úgy titkolom magam előtt is; a tükörbe nézek és mosolyogni próbálok. Micsoda bágyadt arcz: ugy csunyul s ugy nemesedik fájdalmában. Ugy-e, ti is így látjátok? Nem szólok róla, de szeretném, ha velem sírnátok. Sírjátok velem, éreztéteK velem - ó, szánjátok és szeressetek, de ugy, hogy én ne lássam.

Tudom, mit kell ilyenkor tenni: férfiasan kell viselni a fájdalmunkat. S én oly férfiasan viselem; messziről nézem, a tudós nyugodt érdeklődésével; hadd fájjon, mi közöm hozzá? Kényszeritem magam a nyugalomra s a szabatosságra; a gondolkodásom kerékagyait sorra megvizsgálom, hogy pontosan működjön, fönnakadás benne ne történjen. Aprólékos gonddal végzem a napi munkát, s feszült figyelemmel gombolom be a kesztyűmet. De a kezem reszket bele, az ujjam elvétí a gomblyukat; a kezem nem oly okos, mint én, s nem tud oly tárgyias lenni. Szerved a nyomorult; sorvad, fogy, emészti magát s remegve hány fittyet a férfiaságnak.

Tudom, mit javallnak még: szórakozzam és keressem a társaságot. Hisz egyebet sem teszek. Annyira elszóródom, hogy egyáltalában nem tudok arra gondolni, amire gondolok. Nem a fájdalomra gondolok ilyenkor - ez csak ritkán történik, óránként ha egyszer, mikor hirtelen fölriaszt, mint akit álmából vernek föl. Sőt így is ver föl álmomból: a szívem egy erős lüktetésével, mintha a szendergőnek beleordítanak a fülébe. De különben békén hagy, s csak eszméletemen alul ás, ás, túr és váj tovább, vakon, puhán, éles körömmel, mint a vakondok. De éppen ezt tépi meg: az eszméletem gyökereit. Szégyellem kimondani, de félek, hogy megbutít. A beszédnek csak hangját hallom, s az is ugy tépi a fületem, hogy a képem belefintorodik; a könyv meginog kezemben, a betűk összefolynak szemem előtt, s az emberek is mintha himbálódnának, bársonyralpon járnának, belül üres foszladó árnyékok volnának, melyek hol összefutnak, hol szétszaladnak, s csak arra születtek volna, hogy nekem legyenek terhemre. Holott én vagyok terhükre önekik; mintha halottszagot árasztanék magam körül, megfekszem a mellüket, s rosszkedvűen szöknek el mellőlem, egyik a másik után. Ez az én végzetes gyűrűm: a mitől el kéne szóródnom, képtelenné tesz az elszóródásra. A bénának csak egy orvossága volna: erős testgyakorlat. Kár, hogy a béna ember épp erre az egyre nem képes. Ezért gyógyíthatatlan.

Hát akkor vonulj magadba, s ne ülj az emberek nyakán. Kegyetlen tanács, kemény embertől hallottam, valamikor, régen. A vad is, ha beteg, elbuvik odvába, a paraszt is magában hal meg. Tartozom vele felebarátaimnak, hogy az én fancsali képem ne rontsa meg étvágyukat. Sose maradtam senkinek adósa, megfizetem ezt a tartozásomat is.

De megrövidülök vele, igazságtalanul. Mert nem vagyok magam, mikor magamban vagyok. Sőt inkább: minden inkább van ilyenkor, mint én. Én csak szédülő érzés vagyok, a kinek, édes eszem el ne hagyj, homlokodon kell ragadnia magát, minduntalan, hogy némi halovány testi sejtelve legyen róla, hogy ő igazán él, igazán valaki, igazán a világon van. Ellenben vannak, élnek, testet öltének és külön alakikké válnak viszonyok, sejtelvek és vonatkozások; elvontságok, aránylatok s összeköttetések; képletek válnak kézzelfoghatókká, üvegtestekké, melyekben átlátszóan kering a zöld vér s karba fogódzva tánczolnak és váltakoznak előttem.

Ilyenkor is csak elvétve riaszt föl, s tán még mélyebbre ásodik eszméletem alá. De magam is olyan vagyok, mintha mélységbe volnék sülyesztve; mintha nyitott szemmel hanyatt feküdném a tenger fenekén mozdulatlanul odakötözve, kifelejtve a többi világból, tilos lélekzettel, hogy meg ne fulladjak, egy világ nyomná a nyeldeklőmet, s az élet csak átsikló árnyékokat, tompán összeszűrődő hangzavart küldene le hozzám. Gyűlölöm ilyenkor az embereket, mintha ők tehetnének mindenről, - holott amiről tehet az ember, arról tesz is és fájdalmat azzal okoz, amiről nem tehet. Az ő tehetetlenségük s a magam tehetetlensége; a megváltozhatatlannak az a köszvényes kínzása, melynek fájdalmát megszokni nem lehet, s ha egy életen át tart is, ez életnek minden perczében egyformán fáj s változatlanul éber és szaggató: ez gyötör és kíváncsítja velem a halált. De meghalni félek, s élni nem tudok.

Kinevettek, hogy panaszkodom? Ne nevessetek, érezzetek velem; nem tetszelegni akarok előttetek, csak jelt akarok magamról adni, mint a félhalott, ki kétségbeesetten kaparja a koporsója födelét.

Ha nem röstellném: sírnék és ordítóznám, mint a gyerek, a kit betegen hagytok a lámpafényes szobában s fél a saját falra vetődő árnyékától. Ugy érzem egy percze, hogy ez használna; ha az ember mámorba ordítja, fárasztja és toporzékolja magát, nem érzi azt, ami van, s amit nem érzek, az nincsen. De gyenge vagyok a fáradságra, suttogni is alig tudok, nem hogy kiabálni, s térdem belecsuklik, a hogy végig vonszol az utcán. Fejjel akarok nekimenni a falnak, s a helyett hozzátámaszkodom, hogy el ne essem. Mondhatom, kutyául vagyok.

Szembeülünk olykor egymással: a fájdalomam és én. Két karosszékből, csöndesen összegubbaszkodva, sorvadtt újjainkat a szék karjába vájva, s lecsüggesztett fővel, szemöldökünk alól úgy nézzük egymást órákhosszat. Nem készülünk el egymással soha; együtt élünk s együtt halunk meg. Olykor, alkonyatkor, megszólalunk, s elbeszélgetünk egymással az én egyetlen tárgyamról: a boldogságról. Ime a végzeted, szól ő. Ime a boldogság, melyet az élet részedül ad. Ime, az élet mily kiszámítottan gonosz hozzád, azzal az átkozott kaczárságával, hogy nincs semmi, amit egészen megtagadna tőled, de nincs semmi, amit egészen megadna. Mindent csak későn és mindent csak félig. Mikor már hasznát nem veheted, vagy ahogy még hasznát nem veheted. Nincs tehetséged az életre, barátom, s enélkül az ember mindenhová későn érkezik, s mindemből csak a csontokat kapja. Ám e sovány maradék mindig elég arra, hogy éhséget ébren tartsa.

Tudományosan oly szépen meg lehet mindezt magyarázni. Vannak dolgok, amiket csak maga végezhet el az ember, s az élet legfőbb dolgai mind ilyenek. Felebarátod nem tehet érted többet, mint hogy, legeslegjobb esetben, félreáll utadból, de magát az utat magadnak kell megtenned, ez ellen hiába toporzékolysz. Ha egyáltalában semmi sem laknék benned, boldogan és nyugodtan tenyésznel a semmiségben. De a képességeknek s a tehetségeknek, minden fajtának, magadtól külön is van valami eleven ereje, amely összefogódzva éppen elég arra, hogy szándékod ellen is kilökjön az élet országútjára, de egy külön tehetség, az akarat tehetsége nélkül, nem elég arra, hogy tovább is vigyen.

Ott fetrengesz hát tehetetlenül; az emberek jók, s amennyire lehet, kikerülnek a kocsijukkal, de azt már igazán meg nem tehetik, hogy kifogjanak, s odaüljenek melléd búsulni. Annál kevésbé, mert ezzel sem használnának neked; hiszen ha hasznukat tudnád venni, nem szorulnál a száalmukra. Így rászorulsz; gyáva módon sírsz utánuk, alázkodol előttük, s fájdalmadat tetézed a megalázottsággal. Igen, igen, erről mondják a legfőbb tanácsot: a fájdalmakat nemcsak férfiasan kell viselni, hanem büszkén is. Bolond beszéd: büszke fájdalom nincsen; ami fáj, az nem büszke, s hogy nem kifelé fáj, hanem befelé, s nem hangos szóval, hanem összeszorított ajakkal könyörög részvételért, azzal csak a mérge áporodik, de a természete meg nem változik. E természetéhez az is hozzátartozik, hogy agyonbölcsekedni nem lehet. Lerug a bölcsek székéről s lába alatt vonaglasz, mint a taposott féreg.

VIII. A gyermek.

A dada is elkéredzkedett éjféli misére s nem igen lehetett el nem eresztetni. A baba már nagy legény, hatodfél hónapos; két-három óra hosszat nappal is elmarad, az éjszakát meg, noha alighanem fogzik, rendesen hajnalig átaluszsza. Csakugyan, tiz óratájt belakott, s úgy elaludt, mint a tej. Isten vele, dada, imádkozzon a Szűz Anyához, hogy járjon közbe az ő Szent Fiánál a maga kis Ilonkájáért is. De a mi kis fiunkról meg ne feledkezzen, félkettőre itthon legyen.

A lámpa csapját lecsattantottam, a hálószobára sötétség borult. Csönd is; a villamosnak is karácsonya van ma; társzekerek robogása sem ingatja meg a roppant bérkaszárnnyát. Harmadmagammal vagyok itthon; ha a babát nem veszem egész emberszámba: csak harmadfélmagammal. Jobbkézt, balkézt halk pihegés hat a fülemben; két gyenge, bizakodó teremtés, akik közt én vagyok az erős. Az erős, a hatalmas; a bizonyosság és az oltalom. S ez az erő s ez a bizonyosság megint álmatlan forog fekvőhelyén, mint annyi hosszú éjszakán. S mint mindig, ha a sötétség s a magánosság ráborul, most is mellen ragadja saját magát: vajjon igazán vagyok-e, igazán én vagyok-e én, vajjon nem káprázat-e az egész valóság?

...Ki tudja megmondani, hogy a nagyvárosban a harangszó mikor üti meg a fülét? Pusztán, Dunán, az órámon kémlélhetem, hogy menten meghallom, azon konduló perczében. Velenczében is, a csönd birodalmában, nem kell, mint a virágáros lyánynak, tolakodnia, hogy észrevegyem. Itthon azonban, a neszek városában napok telnek bele, hogy egyszerre eszembe jut: négy napja nem hallottam harangozni. Megesik, hogy, mint a gyerek az árvizet, csak akkor veszem észre, mikor kis teknőmben már ott ringok a hátán. Néha, déli munka közben, a nagyharang mély G-szava az ablak felől hirtelen zudul rám, mint az aranyfürdő; ha hátravetem magam a székben s szemem lehunyom: világosan látom megolvadt érczszínét, még forróságát is érzem arczomon s kezem fején. Most is, éjfél körül, egyszerre elteli a hálószobát, mint a pásztortüzőn melegedett holdsugár. Ezüstösen, de langyosan - azt hiszem, éppen elszundítottam volna.

Erről immár szó sem lehet. Bandi legyen a nevem, ha nem a kis legény neszez. Az, az... most már bizonyos, hogy ébren van. Gügyög egyet-egyed, majd öblöget, mint mosogatáskor a borosüveg. Végre határozottan elkezd trombitálni, akár a fia elefánt. Nem sir, mert egyelőre nem tudhatja, lesz-e szükség erre a legvégsőbb tromfra. Azonban mindenesetre jelenti, hogy ő: van, és semmiképpen sem elhanyagolható személyiség.

A sötétben is önkéntelen elmosolyodom. Lehet, hogy én csak álom vagyok, lehet, hogy a világ csak káprázat, lehet, hogy még lehetőség sincs a dologban - de hogy ez a kis betyár van és megvan: az bizonyos, mint a kétszerkettő. Elismerem, hogy ez barbár és tudománytalan bizonyíték, mint volt az ó-kori bölcsé, ki az ő egyik társa abbéli állítását, hogy: mozgás pedig nincsen, azzal czáfolta meg, hogy föl-alá kezdett sétálni a szobájában. Bizonyos, hogy mind e kategóriák csak hivságok; nem a világ különbségei, csak a mi véges eszünké. Valóigaz, hogy még a férfi s a nő közt való különbség is csak jelentéktelen árnyalat a természetben, s igaza volt az egyszeri orvosnak, ki mikor fiut jósolt s az elbusult apa néma szemrehányásul kislányt kalimpáltatott előtte, vidáman dörgölte a kezét: látja, nem is tévedtem olyan tulságosan!... Mindazonáltal: ebben az éjféli perczen nagyon jó volna, ha ez a kategória némiképpen akaratomtól is függene. Ha, például, ezt a kis gazembert most megszoptathatnám, öt perc mulva elaludna, s nem trombitálná föl a világegyetemet.

De ne legyünk igazságtalanok. Ez a kis lélek voltaképp szintén nem akar egyebet, mint az ő kis kétségei eloszlatását. A sötétség az ő számára is tele van bizonytalansággal, támasztéktalan kapkodással s zuhanásos örvényekkel, s szívet elfogja a tudatosság átka: a félelem. Mikor

fölcsattantam a lámpást: az ágyacskája ércsorompója mögül hirtelen a fényes körte felé fordul, s hogy föltápáskodom s benyulok a mellénykéjéhez: a szive még vadul lüktet, az orrocskáján még legördül egy könyecsepp, de a szája tátva s a szeme tágra nyitva mered a megnyugtató világosság felé. Halkan megfogom kis selyemhernyó ujjait és suttogva szólítom. Rámnéz és nevet. Hangtalan, fogatlan, bután és ennivalóan. Megismert és szeret.

Hogy ugy mondjam: lábujjhegyen nézek vissza az édes anyjára. Szegényke, nem szeretném, ha fölébredne; mióta ez a kis legény megvan: ugyis oly nehezen találja meg az álmát. Most is a szája csücsörítésén látom, hogy az ő kis emberéről álmodik. Kékes fekete haja, mint a futtatott aczél, egypár tömött fürttel mintha belefogódzának a homloka vajszin márványába. Okosak a szobrászok, akik most megint mindenféle márványból, érczből s kristályból rakják össze a szobraikat. Lefőzik vele a természetet. A kis fiu különben nem anyjára ütött; tisztára az én tömpeorru szőke kozák-fajtám.

Fölkapom a nagy kabátom, a legénykét óvatosan kiemelem a rács mögül, s vigyázva szököm át vele az ebédlőbe. A hálószoba lámpáját leborítottam, az ebédlőt felcsavarom. A kályha még meleg, a kis fiu a megszokás gépiességével huzódik meg a félkaromban. Egymáshoz tanultak: ő is, a balkarom is. Térdig meztelen lábacskaival, az ő furcsa pelenkanadrágjában, mint egy kis fehér bosnyákember, úgy ül bele a könyököm hajlásába, fejecskejét meg a hónom körül nyugtatja. A kabátom felső gombjai egyenként jó ismerősei; eljátszogat velük, beléjük fogódzik, a szivarzseb meg éppen két kézre való kapaszkodó létra. Hogy a bal hónalját is megfogom, teljes biztonsággal néz körül a rengeteg szobában. A dada, ha látná, bizony féltékeny volna rá. A Jézuska az ő hitetlen apja karjában.

Pedig a harangszó elült, a mise már megkezdődhetett. Ahogy ezt az elérzékenyítően meleg kis állatot itt tartom a karomban, s a feje szőke pihéje langyosan illatoz az orromba, hosszú lépésekkel elgondolkozva járok föl alá a szobában. Hogy miket gondolok, az a kettőnk titka: a jó istené meg az enyém. Természetesen: az én jó istenemé, ki épp úgy kialakul minden egyes ember körül, mint a sorsa, az élete, a pályafutása, hű lenyomatául az ő egyéniségének. Az élet egyforma, épp úgy, mint a hogy a világ egy és egyforma; mint a kalapos halcsontpálczás mértékvevőjében: a világegyetem erői egyforma erővel s nyomással hatolnak mindnyájunk felé, s az életünk kalapellipszise csak azért különbözik, mert a koponyánk formája sem egyforma. A gödrökbe behatol a sors, a dombokon megakad, a fogyatkozásokon urrá válik, a keménységekhez hozzásimul. Az isten tartson meg, te kis ember, s ne legyen okod megbánni, hogy olyannak születted, amilyen vagy.

Azonban: a kis ember fészkelődik. Elkapja a hüvelykujjamat, s hatalmas erővel elkezd szopni. Teringettét, ezt a szívást ismerem; az életem legrettenetesebb negyvennyolcz órájára emlékeztet, mikor az első dajkájának hirtelen elapadt a teje, s a kis teremtés orditozva fonnyadozott, a szemem láttára, tehetetlen karjaim között. Akkor is így elkapta az ujjamat, az orromat, még a hajamat is. Nincs benne kétség: a kis gyerek éhes. Fölnézek az órára: teremtő isten, nincs több egyfertály egynél. Egy óra okvetlen betelik, míg a dada itthon lesz. Csak hallgattam volna a doktorra, aki egyre biztat, hogy etessük már; a gyerek erős, megkivánja. A dajkája hallani sem akar erről; védelmezi, mint a nőstény tigris. Féltékeny az ételre, mely az ő tejét fölöslegessé teheti - ezt az áldott, édes, becsületes, önfeláldozó tejet, melyen a mi kis emberünk rózsaszinre hizott, míg az ő kis Ilonkáját majd elpusztította a hasmenés meg a kanyaró, a nagy-kátai parasztasszonynál. Jó, hogy végre rászánta magát, s a kis lányt hazaadta Somogyba, ahova most fáradhatatlan küldi az égszin-kék meg a rózsaszin köntöskéket, s ahonnan hétről-hétre kapja a biztató levelező-kártyákat: édes anyám, ha látna, bizony meg nem ismerne; két fogacska van már, reggelire megeszem egy tojást, s nagyanyámnak egy percz nyugsága sincs tőlem... A lelkiismeretem nem adja száz forintért, hogy így fordult; nem szégyenlem: a könnyem kicsordult, mikor a kis Ilonkát lefogyva, egész testében kipálottan,

halálnak szánva láttam. A feleségem is szinte bűnösnek érezte magát; nem egyszer megles-tem, mikor azt hitte, maga van, amint a tükör előtt elkeseredve gombolkozott ki-be, kétség-beesve, hogy mért nem tudja ő az ő kis báránkját szoptatni. De hát nem tudja, mit tegyen; a jó isten, aki mindent tud, bizonyára ezt is tudja és számba veszi... Mindez azonban mellékes, a fő az, a főbaj, hogy a kis ember éhes - sőt, most jut eszembe, ma korán vacsoráltunk, hogy korán elmosogathassanak - akármi legyenek, ha az édes apja is nem éhes.

Hát hiszen ezen, már mint az édes apján, könnyü segíteni. A pohárszéken, borító alatt, ott még egy fél nyulgerincz, továbbá, üveg alatt, birkasajt, ezenfelül málé, befőtt gyümölcs, kovászos uborka, fehér kalács és fekete kenyér: mind csupa kedves hazai küldemény. Tej ellenben, úgy emlékszem, nincs az egész házban; mind felfőzték a dadának tejbekásának. Ez az ő legked-vesebb étele; gazember, a ki sajnálja tőle. Teát főznek? Félek, a gyerek be nem veszi; van esze hozzá, hogy az a híg csicsóka-lé, ami őnéki szabad, viszont ne ízleljen néki. Vízrel próbál-kozzam? Megpróbálom; megborzog tőle s kiköpi. Az isten éltesse, apja fajtája; ahány izig ismerem magunkat, senki fajtám nem állhatta a vizet. De a kis ember mind határozottabban kapkod a pohár után; kapkod a kanál, villa, tányér, minden után, amiről az éhség sugallta hirtelen okossággal egyszerre megsejti, hogy valamimód összefügg a jólakással. Ej no, a gyerek már erős; a doktor is megengedte; félkézzelefejték egy jó falatot a nyulgerinczről, szájamba kapom, s a villát letéve két ujjammal letépek néhány rostot az olvatag gyenge húsból, s inkább bekenem, mint beteszem a szájába.

A kis ember megint összerezzen. A hus savanyu, sós, kásás: mind csupa idegen iz és tapasztalat. Egy ideig vár, kémlel - majd hirtelen elhatározással beszijja a két ajkát, s mohó örömmel majszolja róla az ételt. Hátha tévedek? Mégegyszer megpróbálom. Most már nem is haboz: menten majszolni kezd, komoly, elfoglalt arczkifejezéssel, szakasztott, mintha szopna. Mikor harmadszorra én habozom, adjak-e még neki, ő maga nyul le a tálba, s gyámoltalan ujjacskáit izgatottan géمبرgeti a sikos huson.

Teremtőm, a kis fiam hust evett; ebben a perczen lenyelt egy piczi gombolyag izmot és ideget, mely néhány napja még élt, érezett, s félt, félt, félt, mint ő a setétben. S hogy fölcsillan belé a szeme! Hogy kap a többi után! Hogy nyalogatja utána, szinte kérődzve, a száját, egyszerre maga elé meredve, s a karját kilökdösve, mintha zsákmányt keresne! A kis szopós állatból gyilkos állat lett, ebben a szempillantásban, a saját édes szülője tanítja rá, szoktatja, beleneveli; a hust valósággal belerágja a szájába, a testök melegsége egybepárállik, állati éhségük egy lüktetésbe szakad, s együtt nyulnak mohón, szimatolva, fogcsattogatva az áldozat után... Fogcsattogatva: ezen megint el kell mosolyodnom; szegénykémnek még egy fogacskája sincs.

De lesz, mint nekem - s a pohárszék mellé odalökdösve a karosszéket, leülök vele s figyelem az arcját. Gügyög és ehetnék, és úgy hasonlít hozzám, mintha magamat nézném kisebbítő üvegen. Homályos révedezések kelnek bennem, régi, életem előtt való életekről, melyekre ez a gyenge kis arc emlékeztet vissza. Voltaképp nem is az arczom ez, hanem anyai nagy-apámé; egy gömbölyü kis szőke emberé, kit én nagyon szerettem, kit én mindig hatvan évesnek látok, kinek egy-egy vonása megdöbbszentően villan föl olykor én bennem, s kinek ez a piczi teremtés kísértetiesen tökéletes mása. Őnéki s a fiainak, az én elhalt szegény, sze-rencsétlen nagybátyáimnak. Volt köztük jó ember, gyenge ember, okos ember, bolond ember, kevésbé szerencsétlen és teljesen hajótörött ember - s én szívdobogva kémlelem: melyikhez hasonlít jobban, melyiknek sorsa van gyenge vonásaira írva. Sorra megkóstoltatom vele, a milligrammig leaprózott mennyiségben, a nyulat, a kalácsot, a mi áldott barna kenyérünket, a szölleink gyümölcsét, még bizony, erősen megvizezve, kanál hegyéről szájába csöppentve, a szilvapálinkát is. Mind izlik neki? mindre tartja a jussát, mindben egynek érzi magát: állatul is, a ki éhes, emberül is, aki válogat: apjával, ükeivel, bátyáival, kik mind ezen a kenyéren

nevedtek, ezt a gyümölcsöt szedték, ezt a pálinkát itták, ebből a kalácsból törtek hozzá - ha nem ebből, hát ilyen fajtából, lenn, a rónaságon, a futó homok országában, a Duna mellett épúgy, mint a Don körül. Egy percze feltűnik előttem a szőlő, milyen lehet most odalenn a világ. A homokot átitta a nedvesség, a fagyos tőkésre ráborul a köd, s ennek a szegény nyulnak vérei meg testvérei lélekszakadva futkosnak az éjszaka borzalmasságában. A jószág belül van a karámon: alszik? kérődzik? a gulyás maga se tudja. De boldog: a gulyás is, a jószág is, hogy itt a tél, mikor takarmányon élhetnek, mert jaj, az a rettenetes nyár, mikor a szegény marha járóföldnyire nem talál egyebet, mint, a fárasztóan süppedékes könyörületlen homokban, az életüket görcsösen kidaczó magános nyárfák sovány hajtását. Érdemes így élni? A gulyás nem ér rá kérdeni, mert gyereke sír odaát a majorban, s annak kell élnie. A gyerek, mire elgondolkoznék az életen, maga is a gyerekének él már. A tehén is a borjának él, a borju is megborjaz egyszer, s a talánok, a miértek, a minekek s a tudja istenek e széthányódó kövecseit egy állandó egészbe szorítja; felül a szürke ég, alul a sárga homok. Mire én, ember, megcsalatkozom az életben: van már valakim, ki miatt el nem vethetem magamtól; ki, mikor öntudatlan tovább vállalja az én sorsom keresztjét, az ő kedvéért való élés édességével feledtettem velem, mily nehéz ez a kereszt. Így száll a képünk mása, az érzésünk, a származásunk s a mibenvalóságunk ükapáról unokára, bátyáról öcsre, s minden uj nemzedék, felváltván az előttevalót, meg is váltja azt bűnhődéseitől..

Fölriadok. Az utczáról mormogó hangok verődnek fel, csoszogás, beszélgetés. A kis fiú elaludt az ölemben, lágyan simulva mellemre. Egy óra elmúlt, alighanem a miséről mennek hazafelé. A legmeghatóbb istentől jönnek, a gyermektől, az örök megváltótól.

IX. Epilog.

...Jobban szemügyre vettem - valóban ez az ember ismerős volt előttem. De meg kellett vallanom, nem tudtam honnan. Elmosolyodott, s mosolya is különösen hatott rám. Körülbelül úgy, mint valami régi nyakkendő kötés, melylyel valaha, tíz esztendő előtt, félórák hosszat elvesződtem a tükör előtt, de ma lusta is volnék hozzá, s ízlésemnek sem felelne meg egészen. Az egész ember nem volt ízlésem szerint való, s ezt észrevette rajtam.

- Bizony, kedves uram, furcsa érzés, egy kicsit fájdalmas is, hogy így elfeledhetik az embert. Ne tagadja, kegyed tíz év óta nem is gondolt rám. Oly nagy idő alatt talán egyszer sem jutottam eszébe. Egyszer sem, én, kivel *akkor* többet foglalkozott, mint bárki mással a világon. Nem mondom, hogy nem voltak, akiket többre ne tartott volna, mint engem; olyanok is voltak, kiknek jövőjében jobban bízott, mint az enyémben, sokakat jobban írgyelt mint engemet, de senkisem volt, kihez melegebb indulattal lett volna, mint én hozzám. Úgy szeretett, mint az apa szerethet egy nem egészen jól sikerült gyermeket.

Valóban, ez az ember ilyet beszélt. Egyre jobban emlékeztem rá - beszédjére, mozdulataira, egész ideges egyéniségére. Volt idő, hogy ezt az arcot órák hosszat tanulmányoztam; ismertem minden izmát, minden rándulását; árnyékainak minden változását, melyek egy éppily álomszerű, éppígy átsuhanó, folyton kifejezésre törő, de soha ki nem fejezhető lelki életnek voltak külső megfelelői. A szemem azóta élesebb, nagy mesterek munkáira begyakorlódott - de nincs az a Velasquez-arczkép, nincs az a mindent elmondó Frans Hals, mely többet mondana nékem, s amit elmond, jobban érdekelne, mint mondott annak idején ez az ábrázat, melyről még azt sem állíthattam, hogy tetszenék nekem, vagy különösen kifejezőnek látnám - sőt, beteges érdeklődésem gunyjára, többnyire olyan vonásokból s kifejezésekből alakult össze, melyek egyenkint és külön-külön kellemetlenek voltak s mindenki mást kellemetlenné is tettek volna előttem. Igen, mindenki másban ilyen arcz mögött rossz vagy legalább is tág lelkiismeretű embert gyanítottam volna. De erről az emberről biztosan tudtam, hogy becsületes, jószándékú és nem egészen boldog ember - s ilyenekkel, azon időben nagyon együtt éreztem. Sőt ez a különösség: egy előttem tiszteletreméltó embernek olyan külseje, a milyen mögött én rendesen nem igen tiszteletre méltó tulajdonságokat gyanítok, e különösség türelmre tanított embertársaim iránt, ő megtörte bennem a kamasz-ítélkezés ama rendszerét, melynek számára a világon csak angyal vagy ördög van. Kezdtém átlátni, hogy harmadik eset is van, sőt csakis ez van; hogy embernek lenni annyi, mint tökéletlenség lenni, nem egészen egységesnek s nem egészen boldognak. De biz ez régen volt, s ahogy szomszédomat elnéztem, úgy éreztem, hogy alighanem újból kezdhetem az egész tanfolyamot.

Ő is efféleire gondolhatott, mert így szólt:

- Lássá, uram, nem panaszkodni jöttem kegyedhez. Jól tudom, s bárcsak minden megunt kedves és elhagyott barát meggondolná, hogy senkinek szívébe a lelkiismeretén keresztül visszajutni nem lehet. De nem gondolja, hogy mióta énrólam megfeledkezett, a lelke jobbik feléhez vált hűtelessé? Nem érzi, hogy mióta én velem nem foglalkozik, embertársai iránt is közömbösebb? Kegyed most olyan arcot vág, mint a milyennel a régi szerelmes leveleinket olvassuk újra: terringettét, micsoda ízléstelen fráter voltam én *akkor*! Lehet, uram, hogy az volt, de mégis értékesebb volt. Legalább is annyiban, hogy volt valaki, ki a kegyed lelkében szunnyadó értékeket sorra felébresztette. S ez a valaki mégis csak én voltam.

- Maga lett volna? Ments isten, hogy háládatlan legyek, de egy csöppet mégis ellent kell mondanom. Vagy legalább is tudtára adnom, hogy ugyanazon időkben, mikor mi napjában

huszonnégy órát töltöttünk együtt, nem egy jóakaróm figyelmeztetett, hogy maga az én megrontóm; elfogulttá tesz, a szemem elé áll, s elállja előlem az életet.

- S kegyed, természetesen, inkább a jóakaróinak hitt, mint nekem? Nem mondom, hogy nem javát akarták, de csak úgy, mint ahogy tiszta szivünkéből kívánjuk felebarátainknak, hogy soha meg ne haljanak, golyó ne járja őket és tudjanak repülni. Az ő jóakarató figyelmeztetésük annyit ért, mintha a szanta embert jóakaratóan figyelmeztetik, hogy ne biczegjen, mert ez nem tetszik az asszonyoknak. Kérdezze csak meg a jóakaróit, hogy most megfelel-e az ő mintagyűjteményüknek? Többet lát-e, mióta én nem állok a szeme előtt? S nem inkább az-e az igazság, hogy ami keveset a világból megismert, nekem köszönheti, mert képtelen a dolgokat másképpen nézni, mint csakis az én szememmel és csakis én rajtam keresztül?

Kezemre tette a kezét, s én kelleetlenül rezzentem össze. Amugy is ideges utálat él bennem férfi-érintés iránt, de ezen felül kellemetlenül hatott rám e rövidüjju, négyeszegletes, izmos kis parasztkéz. Egy kicsit kiméletlen lettem.

- Nézze kérem, nem arról van szó, hogy mások idegenítettek volna el magától. Csak akartak, de szavukra csak akkor adtam, mikor a magam érzése is igazat kezdett nekik adni. Magam idegenedtem el kegyedtől, és, bocsásson meg, jól ítélte, mikor az elébb unalmat emlegetett: egyszerűen meguntam a társaságát. Nem mondom, hogy a kegyed egyéniségét egészen kitapultam volna, de a fölfedezéseim kezdtek nem érdekelni. Ismerje el, hogy átkozottul szomorú és egyhangú társaság volt maga az én számomra. Gondolja meg, hogy, ha tiz év óta változatlanul kitarítottam volna kegyed mellett, ha egyre ültem és figyeltem volna: ugyan mik lettek volna tiz év alatt a szenzációim s a tapasztalataim? Hajszálról-hajszátra követtem volna, mit most oly különös egyszerre meglátnom: hogy a haja megritkult, a szeme sarkába tyukláb rajzolódott, és, bocsánat, a hasa megereszkedett. Láttam volna valakit, aki egy helyben ül, s ha az élet száz évig tartana, száz évig nem válnék belőle semmi. Kegyed azért volt érdekes, de csak addig is volt érdekes, ameddig fiatal volt, mint ahogy a mustban az a legnagyobb érték, hogy bor lesz belőle. Aki egy bizonyos koron túl még mindig csak pezseg s egyebet sem tesz, mint pezseg, az nem must, hanem szódavíz. Ez izetlen egyformaság elől végre is menekülnöm kellett. Elgondoltam, hogy vannak pályák és pálmák, szép asszonyok, hatalmas férfiak, örök igazságok, izgató kérdések, képek, szobrok, hegyek és hullámok. Mindezek jobban érdekeltek, mint uraságod, ennyi az egész.

Nevetett - emlékszem, mindig nevetett, ha mérgelődött. Visszahuzódott tőlem, s oly gunyosan nézett rám, hogy el kellett pirulnom.

- Nekem mondja ezeket, én velem akar ilyesmit elhítenni? Igaz, tudom, megunt engemet, mert megunta önmagát. De meri azt állítani, hogy az ilyen maga-magát elvesztett ember kiveheti a részét, bár csak szemléelőül is, mindama pályákból, pálmákból s ezeregyéjczakabeli gyönyörűségekből, melyeknek nevét csak a maga szájából kell hallani, hogy elveszítsék színüket, melegségüket s valóságukat? Mind e gyönyörűségekhöz csak egy hid vezet: az Én. Ha már ezen sem tud járni, akkor egyáltalában elfelejtette a járást. Kedves barátom, ön nem visszatért a világhoz: ön lemondott a világról, mikor énvelem szakított. Azért nem érdeklődik irántam, mert egyáltalában semmi nem érdekli. Nézze meg azokat, kik, mint ön mondaná, életüket áldozzák valami szent ügyért. Azt hiszi, azok nem szeretik önmagukat? A legkedvesebbjüket áldozzák föl a szent ügyért, s e legkedvesebbjük: éppen ők maguk. Kedves barátom, ön sohasem ért tulságos sokat, de mióta énvelem nem törődik, azóta meg éppen egy fagarast sem ér...

A gyorsvonat füttyentett, egy félperczre megállt, a szomszédomnak éppen csak annyi ideje volt, hogy fölkapja a köpenyét s a táskáját, s szó nélkül kiszaladjon a szakaszból. A vonat megindult, s én az ablakhoz állva, pár pillanatig szemmel követhettem, amint előttem annyira ismerős különös gyors kis lépéseivel sietett a pályaház felé. Furcsa ember és igaza van. Valóban: azért szakítottam vele, mert az élethez akartam fordulni, s most kitünik, hogy amióta

elhagytam, azóta meg egyáltalában nem éltem. De különös, hogy ezt tiz éven át nem vettem észre; hogy csak most láttam át, mikor ő figyelmeztetett rá; hogy még ezt is csak az ő szemével tudtam meglátni, az övével, kit azért kellett elhagynom, mert elállta előlem az életet.